

Ya ¹

09 lente 2024 haikutijdingen

Een oefening in gewaarwording

Karel Witteveen uit Amsterdam

Op jonge leeftijd ontdekte ik de haiku samen met het verre Japan. Het was Bertus Aafjes die beide samenbracht in het boekenweekgeschenk van 1973: 'Een lampion voor een blinde'. Daarin stond onderaan pagina 31 de volgende haiku: 'Hangen blijft altijd / aan de hand die rozen schenkt / wat rozengeur.' Met die haiku probeerde rechter Ooka aan te tonen wie uit de reistas van heemeester Oranje zijn aanstellingsbrief als toekomstig geneesheer van Deshima had ontvreemd. De oplossing van het probleem, aangedragen door drie versregels, hoe kernachtig verwoord.

Het vers was niet alleen mooi van inhoud — de rozenhand die rozen brengt — ook het ritme gaf het beeld zijn volle kracht. Dat een kort gedicht van drie regels zulke beelden kon voortbrengen, was nieuw voor me. Verderop in het boekje vertelt Aafjes over meesterdichter Matsuo Bashō (1644-1694), die samen met een aantal leerlingen door een rijstveld wandelt. Een van de leerlingen ziet een rode libel en is verrukt. Hij maakt de volgende haiku en leest hem voor aan zijn meester:

—
*Een rode libel —
neem de twee vleugels weg:
een rode pepervrucht.*

Bashō reageert afkeurend: *Het is geen haiku*, zegt hij. *Door de vleugels weg te nemen dood je de libel. Een haiku moet levend zijn.* Bashō geeft vervolgens zijn versie:

—
*Een rode pepervrucht —
doe er twee vleugels bij:
een rode libel.*

Een sterke aanpassing, die een van de belangrijkste kenmerken van de haiku toont, namelijk deze: een haiku geeft in een flits de waarneming van de dichter in de natuur weer. Zonder tussenkomst van de waarnemer. *Mono ni niu*, 'in de dingen binnengaan', noemt Bashō het. Een typische zenwijze van omgaan met de dingen. Geheel in strijd met het westerse dichotome denken, waarin boom (object) en mens (subject) van elkaar gescheiden zijn.

Thoreau

Toch heeft één westerling een poging ondernomen om tot de dingen door te dringen: Henry D. Thoreau. Hij leefde vanaf 1845 als kluizenaar in een zelfgebouwde hut aan het Waldenmeer bij Concord (VS). Thoreau was een geletterd man die de voorkeur gaf aan gezelschap van de natuur boven dat van mensen. Hij schreef het bij wijlen poëtische verslag *Walden* over zijn belevenissen tijdens zijn tweejarige, zelfgekozen eenzaamheid in de natuur. Door ons te laten leiden door boeken, vergeten we de taal van de dingen en gebeurtenissen die spreken zonder metaforen. Thoreau: *De stralen die door de luiken glijden, verdwijnen uit de herinnering wanneer het luik helemaal geopend is.* Kijk naar wat er op dit moment te zien is, wil hij daarmee zeggen. Een haiku van Issa, leerling van Bashō, sluit hier mooi bij aan:

*Kijk, door de scheuren
van mijn papieren venster,
beeldschoon — de Melkweg!*

Of Thoreau de Japanse haikudichter Bashō heeft gekend, is mij niet bekend. Wel verwijst hij naar Confucius en het Oosten in zijn tekst. In elk geval zie ik overeenkomsten in hun omgang met het leven, de natuur en de tijd. In tegenstelling tot Bashō, die in 1684 begon met reizen en daarmee doorging tot aan zijn dood, zwierf Thoreau gedurende zijn tweejarige afzondering enkel rond zijn hut en het Waldenmeer. Het ging hen beiden om zelfonderzoek. Met de natuur als inzet. *Tobi wa jinsei desu*, schreef Bashō: *Het leven is een reis, er is geen andere manier om jezelf te vinden.*

Reizen

De laatste tien jaar van zijn leven onderneemt Bashō drie grote reizen, waarvan *Oku no Hosomichi*, ‘De smalle weg naar het verre Noorden’, beroemd zal worden. In 1689 reist hij met zijn vriend en metgezel Kawai Sora van de oostkust van Japan via het noorden naar de westkust, een tocht van liefst tweeënhalf jaar. Drie jaar ervoor verschijnt de bundel *Kawazu Awase* (Kikker-wedstrijd) met daarin een verzameling kikkerhaiku’s van hemzelf en van een aantal van zijn leerlingen. Uit de reeks kikkerhaiku’s zal één haiku van Bashō als absolute favoriet worden aangehaald en de beroemdste haiku aller tijden worden:

—
*O, oude vijver!
Een kikvors springt van de kant,
geluid van water.*

Volgens Nobuyuki Yuasa, de Engelse vertaler van de *Oku no Hosomichi*, is het Bashō hier gelukt om een zuivere waarneming — kikker springt in de vijver, watergeluid — te voorzien van een symbolische inhoud. Want mediteer je lang genoeg op die haiku, zo schrijft Yuasa in zijn voorwoord, dan ontdek je dat de sprong van de kikker niet alleen terugslaat op de uiterlijke kant van de actie, maar ook op het innerlijk. Dat laatste wordt verzinnebeeld door de oude vijver die als een spiegel de geest van de dichter weerkaatst.

Bashō zegt hier dit over: *Wil je de den leren kennen? Ga dan naar de den toe. En terwijl je naar hem toegaat dien je je ego los te laten, anders zie je de boom slechts als object.* Hoe fraai je haiku ook moge klinken, als je gevoel niet eerlijk is — als object en subject nog gescheiden zijn —, dan is het geen natuurlijk gedicht, maar slechts een subjectieve weergave.

Bonen

Zou Thoreau de haikudichter toch gekend hebben? In *Walden* schrijft hij: *Ik was vastbesloten bonen te kennen.* Hij maakt langdurig kennis met de bonen die hij er kweekt. Evenals met het zaaïen, wieden, oogsten, dorsen, sorteren en verkopen. Hij schrijft dat de bonen (!) elke dag zagen hoe hij ze met een schoffel te hulp kwam, de rijen van hun vijanden uitdunde en de geulen opvulde met het stervende onkruid. Bomen, bergen, meren, alles leeft in de ogen van Thoreau en Bashō. Alles is beziëld. *Moet ik niet op goede voet staan met de aarde? Ben ik zelf niet ten dele bladeren en teelaarde?* vraagt Thoreau zich af.

Bij zijn vertrek op een mooie lenteochtend naar het verre noorden ziet Bashō de vage contouren van de berg Fuji en de kersenbloesems op de heuvels van Ueno en Yanaka. Het verleidt hem tot de volgende haiku vol weemoed:

—

*Afscheid van 't voorjaar:
de vogels huilen, tranen
in ogen van vissen.*

Op de achtste dag van zijn reis overdenkt Bashō het volgende:
Waar je interesse ook ligt, je bent pas in staat iets te volmaken als je je er ten diepste mee hebt verbonden.

—